

*Mátyás király címere
a budai várból (mészkö)*

A budai királyi palota Zsigmondtól Mátyásig

Mátyás király halálának ötszázadik évfordulóján országgszerte megemlékeztek a magyar történelem egyik legnagyobb uralkodójának életéről, arról, hogy miként szilárdította meg az ország belső rendjét és európai helyzetét, s hogyan növelte az ország nemzetközi tekintélyét. A kultúra, művészet pártolása ugyancsak országépítő tevékenysége részét képezte. Mecénási működésének célja a saját és az egész ország dicsőségének növelése volt.

Itt most a Mátyás kori történet és művelődéstörténetnek csak egy kiragadott – de korántsem jelentéktelen – részletével, Mátyás budavári építkezéseinek a bemutatásával szeretnénk érzékeltetni azt a fejlődést, amit Mátyás uralkodása jelentett nemcsak a budai királyi várban és udvarban, de ezzel együtt az ország kulturális életében is.

A magyar királyok budavári középkori palotája, mint ezt a helyszínen sok éven át végzett régészeti kutatások igazolták, több építési szakaszban érte el középkor végi állapotát és kiterjedését. A királyi palota első ismert épületei az Anjou-korból, Nagy Lajos öccse, Anjou István, majd Nagy Lajos építkezéseiből maradtak ránk. A következő – nagyszabású – építkezés Zsigmond király nevéhez kapcsolódik. Az ő uralkodásának egy időszakában Buda nemcsak Magyarországnak, de a német birodalomnak is központja volt, érthető tehát, hogy a király-császár hatalmához mérten nagyszabású központot akart Budán kiépíteni. Az ő idejében érte el a palota épületegyüttese a legnagyobb kiterjedését, s az ő korára tehető a ma is látható erődítésrendszer legnagyobb része. A legmagasabb sziklaszinten levő déli, Anjou-kori palotát kibővítette a következő, mélyebb sziklalépcsőn a ma helyreállítva látható gótikus, kétpilléres teremmel és dongaboltozatos szobákkal; kiépítette a második – középső – palotaudvar nyugati, árkádokkal szegélyezett szárnyát, ettől északra a Csonkatornyot, s ő toldotta meg a korábban két udvar körül csoportosuló épületegyüttest egy harmadik udvarral, amit az új épületek és az ún. „Címertorony” minden valószínűség szerint L alakban öveztek. Az itt levő épületek egyikében hatalmas, kb. 70x17,5 m méretű nagy terem volt, melynek boltozatát a leírások szerint nyolc pillér tartotta. E nagy terem pompáját még hosszú időn át dicsérték az oda látogatók. A forrásokból úgy tűnik, hogy fölötté még egy hasonló méretű terem húzódtott, s tudunk arról is, hogy ehhez a palotaegyütteshez még egyéb helyiségek, többek között egy audienciás terem, s egy fűtött szoba is tartozott.

Mátyás nem új épületekkel bővítette a budai várat, hanem a régi épületeket „modernizálta”, s helyenként valószínűleg újabb emeletekkel töltötte meg ezeket. Kitűnik ez Bonfininek, Mátyás történetírójának megjegyzéseiből is: „A budai várat, ahol Zsigmond nagyszerű építkezésein kívül semmi megtekintésre méltó nem volt, kezdte kiépíteni, különösen a belső palotát... Olyan palotákat emelt, melyek nem maradtak a rómaiak pompája mögött. Tágas ebédlők, fényes előszobák és hálószobák vannak benne; mennyezetük díszítése más és más, s az aranyos címerek változatosságával tűnnek ki. Az ajtófélfák berakásokkal ékesek, jeles művek a kandallók, tetejükön négyesfogatok és számos, a római ősoket ábrázoló szobor van. Lent tárházak vannak és kincstár.” Ez a rövid idézet mintegy summázza Mátyás építkezéseinek lényegét: nagy pompával építteti át a régi épületeket, római mintára – azaz reneszánsz stílusban.

Mindebből a szépségből és gazdagságból napjainkra igen kevés maradt. Mátyás építkezéseinek visszaidézéséhez a korabeli és későbbi leírásokra, néhány, zömmel a töröktől való visszafoglalás körüli időkből származó metszetre, térképre, valamint a régészeti feltárások során felszínre került építészeti töredékekre, kőfaragványokra támaszkodhatunk. Eredeti helyén egyetlen reneszánsz stílusú épület, vagy épületrészlet sem maradt fenn, csak azokat a korábbi eredetű alapokat, illetve azok egy részét ismerjük, amelyeknek a felső emeletein zajlottak Mátyás építkezései. A középkori alaprajz ismeretében tudjuk többé-kevésbé értelmezni, helyhez kötni a források adatait, s tudjuk elképzelni a töredékekből rekonstruált építészeti és díszítő részletek helyét.

Ha áttekintjük a Mátyás korára datálható, meglehetősen nagyszámú ásatási közeletet, két alapvető megállapítást tehetünk: az egyik, hogy a maradványok kisebb része még gótikus stílusú, ami arra vall, hogy Mátyás korában is folytak még a budai várban gótikus stílusú építkezések. A reneszánsz faragványok nagy mennyisége, gazdagsága és változatossága azonban azt is igazolja, hogy az átépítések nagyobb részét már reneszánsz stílusban végezték. Helyenként valószínűleg nem zárhatjuk ki a késő gótikus és reneszánsz elemek keveredését sem – mint ahogy ez szerencsésebb esetekben másutt, pl. többek között Visegrádon is, igazolható.

A reneszánsz építészet Itálián kívül először Magyarországon, Mátyás udvarában honosított meg. Általában azt szokták mondani, hogy Mátyás Beatrixszal 1476-ban kötött házassága után kezdett reneszánsz stílusban építkezni. Nem tulajdoníthatjuk azonban egyedül e házasságnak az új stílus iránti fogékonyságát, már azért sem, mert a nápolyi és a hazai reneszánsz művészet fejlődésében párhuzamosságok fedezhetők fel. Beatrix Magyarországra jövelele előtt atyja nápolyi palotáját 1451–1457 között még spanyol gótikus mesterek építették, s Beatrix a reneszánsz művészetnek csak szórványos, kisebb emlékeit láthatta szülővárosában. A magyarországi reneszánsz előzményei a korábbi magyar–itáliai kapcsolatokban is rejlenek, melyek az Anjouk koráig nyúlnak vissza. Tovább erősödtek ezek a kapcsolatok Zsigmond idején, főként a király német–római császárrá választása után, amikor a humanizmus nem egy képviselője fordult meg a király környezetében és budai udvarában. Zsigmond kancelláriájában kezdte pályafutását Vitéz János, Mátyás későbbi nevelője, aki váradi püspöki udvarában humanista központot és máig nevezetes könyvtárat hozott létre, aminek köteteit ifjúkorában Mátyás is forgathatta. Ezek az előzmények tették fogékonnyá Mátyást a részben Beatrix kíséretében Nápolyból Budára érkezett humanisták tanai iránt. Közöttük a reneszánsz építészet hazájából, Firenzéből származó Francesco Bandini serkenthette Mátyást az új stílusú építészet pártolására, aki 1490-ig tartózkodott a király környezetében, s aki később Filarete építészeiről írott olasz nyelvű, elméleti és gyakorlati ismereteket tartalmazó munkáját hozta el Mátyás számára Itáliából. Ezt a művet fordíttatta le Mátyás latin nyelvre Bonfinivel, aki a fordításhoz 1489-ben írt előszavában így fordul Mátyáshoz: „Te az összes művészeteket pártolod, de elsősorban az építészetet, mivel úgy tetszik, semmi sincs, ami jobban hozzá tartoznék a fejedelmi nagyszerűséghez.”

Galeotto Marzio szerint annyira értett az építészethez, hogy a legjáratosabb építészekkel győztesen vitázhatott az épületek szép és helyes beosztásáról. Bonfinitől tudjuk, hogy figyelemmel kísérte az olasz fejedelmek építkezéseit, s ezekről felvilágosításokat kért az udvarában megfordult követektől. Egy másik író szerint „Arra törekedett, hogy bőkezűségben és fényűzésben korának összes fejedelmeivel versenyezzen, és ezekben, éppúgy, mint a hadviselésben, a többi királyokat túlszárnyalja.”

Az antikvitáshoz (azaz a reneszánsz építészethez) való fordulása tudatos. Bonfini leírja, hogy „...lelked leginkább azokkal az építkezésekkel törődik, amelyek az antikvitással fognak vetekedni...” Azzal pedig, hogy ugyancsak Bonfini, Mátyás király eredetét visszavezeti a

Vörösmárvány pilaszterfő

Friz sárkány töredékével
(fehér budai márga)

római Corvinus nemzetségig, legalizálja többek között Mátyásnak azt a törekvését is, hogy felülmúlja a római császárok építkezéseit.

Mátyás reneszánsz stílusú építkezéseinek kezdetét a kutatók általában az 1470-es évek közepe tájára teszik. Ettől kezdve a nyolcvanas évek közepéig folyhatott a budai palotában a középső udvar környékének átépítése, míg az 1480-as évek végén kezdheték el a Zsigmond kori palotaudvar egyik épületének az átalakítását, amit azonban Mátyás halála félbeszakított.

Mátyás fő építómestere a firenzei Chimenti Camicia volt, aki 1479 előtt érkezett Budára, s aki Mátyás halála után még Esztergomban is dolgozott. Ő vezette az itáliai, dalmát és hazai mestereket foglalkoztató királyi kőfaragó műhelyt, ő fogta össze az építkezéseken dolgozó egyéb művészeket és mestereket. Az átadások során előkerült kőfaragványok nagy részének firenzei-toszkán stílusa alátámasztja Chimenti Camicia vezető szerepét, bár voltak a műhelynek más mesterekhez kapcsolódó tagjai is, akik Desiderio da Settignano, Benedetto da Majano, Verocchio stb. stílusában munkálkodtak. A dalmát származású mesterek között Giovanni Dalmata nevét kell kiemelnünk. Név szerint ismerünk több Budán működő magyar mestert is, akiknek egy része valószínűleg közreműködött a budai palota építkezéseinél. A megtalált faragványok kisebb részének stílusa, faragásmódja is valószínűsíti itteni szereplésüket. Ismerjük egy sor faragó, legnauolo nevét is, akiket 1479-ben Chimenti Camicia Firenzéből hívott Budára, hogy elkészítsék a reneszánsz helyiségek egy részénél magasztalt pompás kazettás mennyezeteket, intarziás ajtókat, bútorokat. Olasz, firenzei festőktől származhattak a paloták termeinek, boltzatainak freskói, csillagképes festményei.

A Mátyás reneszánsz palotájára vonatkozó forrásokat először teljességükben Balogh Jolán gyűjtötte össze és ő kísérte meg a Mátyás kori építkezések színhelyeinek, az épületek, helyiségek hollétének meghatározását. Utóbb Gerevich László, Feuerné Tóth Rózsa, Farbak Péter, s kisebb méretekben mások is foglalkoztak Mátyás épületeinek lokalizálásával, valamint a reneszánsz faragványtöredékekből kisebb-nagyobb építészeti egységek, sőt, esetenként homlokzatok elméleti, rajzi rekonstrukciójával.

A kutatások nyomán kirajzolódó kép azt mutatja, hogy Mátyás legnagyobb arányú építkezései a palotaegyüttes második udvara körül folytak. Itt húzódott az ún. Új palota, „novum palatium”, amely elnevezés nemcsak a keleti épületszárnyra vonatkozhatott – mint ezt a kutatók korábban vélték –, hanem magába foglalhatta az udvar körül megújított összes épületet, helyiségeket. Az udvart keletről, a Duna felől övező szárny északi részén állott a kápolna. Ennek építését Bonfini Mátyásnak tulajdonítja, a maradványok tanúsága szerint azonban mind a kápolna, mind pedig a hozzá dél felől csatlakozó épületszárny alapjai korábbi eredetűek. Bonfini megjegyzése valószínűleg jelentős Mátyás kori átépítést takar, a környékén talált nagyszámú késő gótikus boltzati borda ugyanis arra vall, hogy mind a kápolnát, mind pedig a keleti szárny helyiségeinek egy részét Mátyás idején csúcsíves stílusban boltozták át.

A kápolna közvetlen közelében volt Mátyás híres könyvtára: egy innen nyíló ajtó a kápolna rejtett oratóriumába vezetett. Ablakából igen szép kilátás nyílt a Dunára. A

könyvtár boltozatát reneszánsz vörösmárvány oszlopfő – vagy oszlopfők – tarthatták: egy ma is ismert, firenzei stílusban faragott fejezetet ugyanis felirata – „A győzhetetlen Mátyás király a szellem gyönyörűségére emeltette ezt a nemes alkotást” – alapján a könyvtárhoz tartozónak vélnek. A források egy része egy, más részük két könyvtárteremről beszél, festett boltozatokkal, feliratokkal, színes üvegablakokkal. Az egyik teremben a latin, a másikban a görög nyelvű könyveket őrizték a terem körülvevő diszes szekrényekben és az aranyos bíbor függönyökkel fedett polcokon. A terem közepén háromlábú székek voltak, két ablak között aranyos takaróval fedett heverőágyat helyeztek el a király számára. A könyvtár mellett volt a csillagvizsgáló: falfestményei alapján elképzelhető, hogy ez azonos volt az egyik könyvtárszobával, így feloldható lenne a forrásoknak a könyvtárra vonatkozó ellentmondása. A könyvtár és a csillagvizsgáló – illetve a két könyvtárszoba – boltozatára a csillagos eget festették, az egyiken Mátyás születési, a másikon II. Ulászló trónra lépésének horoszkópját láthatták, de ez utóbbi terem egy felirata arra vall, hogy azon eredetileg Mátyás cseh királlyá választásának horoszkópjá lehetett.

A második udvart övező helyiségek között kell keresnünk a királyi tróntermet, tanácsstermet is. Ha az összes erre vonatkoztatott forrásadat valóban egy és ugyanazon teremről beszél, akkor külseje igazán pompás lehetett. Vörösmárvány ajtaján „A nagylelkű fejedelmet győzelem követi” felirat díszlett. Márványkandallójára a gyűrűs hollót, kétoldalt pedig Magyarország és Csehország címerét faragták. Aranyozott famennyezetét részben azok az emblémák – könyv; üst tűz fölött – díszítették, melyeket ma is láthatunk a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum kiállításán levő majolika padlóteglaikon (utóbbiak nem lehettek a trónteremben, mivel a forrás itt márványpadlóról beszél). Más források a terem falfestményeit és a falain függő textíliákat magasztalják.

Kiegészített reneszánsz építészeti részletek a BTM Vármúzeum kiállításán

A további szobák egyikének falára az Erények figuráit festették, ezt azonosítja Balogh Jolán a királyné szobájával. Megtudjuk azt is, hogy a tróntermen kívül más termekben is voltak fából faragott, kazettás, reneszánsz mennyezetek, köztük kiemelnek a források egy aranyozott gyíkokkal, s egy másik, aranyozott rozettákkal díszített mennyezetű helyiséget.

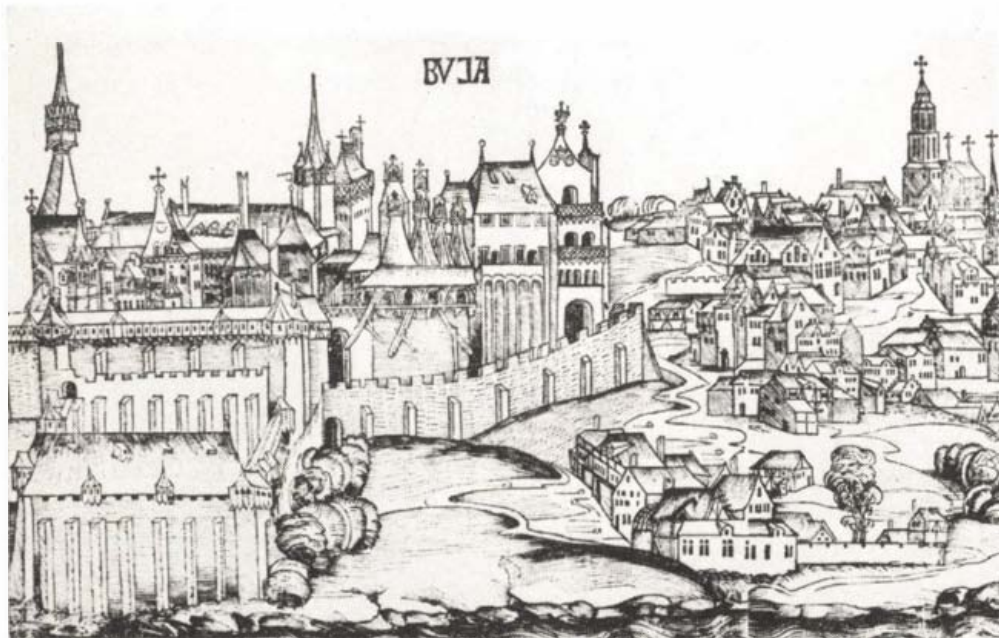
A második udvart övező helyiségeket az az emeletes, árkádos kiképzés kötötte össze, ami két vagy három oldaláról szegélyezte az udvart. Forrásadatok, valamint a nyugati épületszárny mentén feltárt pilléralapok együttes tanúsága szerint az udvar árkádos kiképzése Zsigmond korára nyúlik vissza. Az összes rendelkezésünkre álló adatfésülés elemzése és egyéb megfontolások alapján a kutatók a legvalószínűbbnek azt tartják, hogy Mátyás korában a változatlanul hagyott gótikus földszinti ívsorra az első emeleten árkádives, boltozott folyosót, a másodikon egyenes lezárású oszlopközökkel ellátott loggiákat helyeztek el, akárcsak a krakkói Wawel későbbi keltezésű díszudvarában. A források egy része szerint a tornác vörösmárványból készült, magas oszlopokkal, „az oszlopok talapzatát és fejezetét faragott oroslánok és tigrisek díszítik; de mind számbelileg, mind művészileg a hollók emelkednek ki, a Corvinus nemzetség címerei és a nápolyi Beatrix jelvényei”. Ezeket tartják általában az első emelethez tartozónak. A felső tornác mennyezetét a 12 csillagkép fából faragott és aranyozott ábrázolása díszítette: a leírás kazettás famennyezetre vall, ezért rekonstruálnak a második emeleti loggiához egyenes összekötő gerendázatot.

Az ásatások idején a Mátyás kori díszudvar területéről nagy számban kerültek elő fehér színű, Buda környéki márgából készült, díszes faragású törpepillérek, balluszterbábok és egyéb korlátelemelek. A források vörösmárványra vonatkozó közlései, s a helyszínen talált fehér színű faragványok közötti ellentmondást úgy oldhatjuk fel, hogy valószínűsítjük, hogy az árkádokat domináló oszlopok és az azokat összekötő ívek valóban vörösmárványból készülhettek, s csak az azokat összekötő korlát volt fehér. A vörösmárvány és fehér kő egyidejű alkalmazása nem idegen a reneszánsztól. Feltételezhető a budai várban egyéb helyeken is, mint ahogy előfordul Mátyás visegrádi palotájában, ahol a díszudvar emeleti loggiáján a vörösmárvány törpepillérek mellett fehér balluszterbábok állottak.

Az udvar járósíntjét a források szerint vörösmárvány lapok borították, benne, a kápolna előtti részen Pallas bronzszobrával díszített márványkút állott.

Nagyobb arányú átalakítással kell számolnunk a díszudvartól délre a nyugati szárnyban, ott, ahol a nyugati, külső palotahomlokzaton ma ívekkel összekötött középkori támpillére-

A budai vár Mátyás korában. Metszet Hartmann Schedel Világkrónikájából

ket láthatunk. Egy 1434. évi oklevél szerint ezen a környéken már Zsigmond korában is volt egy ciszterna, amit Feuerné megállapítása szerint Mátyás korában urbinói minták alapján átalakítottak, s föléje a támpillérekre épített kulisszafallal eltakart reneszánsz függőkeretet építettek. Valószínűleg ennek a ciszternának, s a maradványaiban ugyancsak megtalált ólomcsöves vízvezetéknek az elkészítéséhez volt szükség arra a száz mázsa ólomra, amit 1484-ben Nagylucei Orbán kincstartó kért a kassaiaktól.

A palota délebbi részeinek reneszánsz átépítése után, Mátyás uralkodásának utolsó éveiben kerülhetett sor az ún. „befejezetlen palota” „modernizálásának” megkezdésére. Ez az építkezés a legészakibb, Zsigmond-udvar egyik épületén – talán a nagytermet magába foglaló épületen – folyt. Tudjuk, hogy itt, Zsigmond nagytermében tartották Mátyás esküvői ünnepségeit 1476-ban, s forrásaink szólnak arról is, hogy egyéb ünnepi célokra ez után is többször igénybe vette ezt a hatalmas termet, melynek méreteivel az „új palota” egyik helyisége sem vetekedhetett. Érthető lenne tehát, ha a király ezt is szebbé, még reprezentatívabbá akarta volna tenni.

A Mátyás kori átépítésről részletesen szól Bonfini: „A négyszögletű udvaron, amely Zsigmond épülete előtt terült el, megkezdte Mátyás az oldalt fekvő régi palota újjáépítését, amit ha befejezhetett volna, még többet mondhatott volna el a büszke antikvitásról. Bronzkandelaberekkel ékesített, vörösmárványból készült kettős lépcsőt épített hozzá, föléjük pedig ugyanebből a kőből kettős kapuzatot, Herkules munkáit csodálatra méltó művészettel megörökítő bronz ajtószárnyakkal.” A lépcső nagyságáról Vadianus azt írja, hogy olyan széles volt, hogy húszasával lehetett felmenni rajta. A kapura Bonfini Mátyást dicsőítő feliratát vésték: „Bronzsobrokkal és ajtókkal ékes paloták idézik Corvin fejedelem tehetségét; Mátyást az ellenségén aratott diadal, a virtus, a bronz, a márvány és a történetírás nem hagyja elenyészni”. Ursinus Velius említi pilaszterfős, architrávos ablakait és egy, a lapithák harcát ábrázoló domborművet. Schweigger 1577-ben már romos állapotban látja az épületet, amiben egy nagyon szép terem volt, ami még nem volt kiépítve, az ajtók szemöldökkövei és keretei majdnem mindenütt, az ablakkeretek pedig mindenütt vörösmárványból voltak kifaragva. Bonfinitól azt is megtudjuk, hogy a tervekből mi nem valósulhatott meg: újabb emelet építését, vagy átépítését tervezte, a termek mennyezetét diadalszekereken vonuló planéták képeivel akarta díszíteni, a palota homlokzatára triglifes reneszánsz főpárkányt tervezett.

A dicsőített befejezetlen épületből néhány, talán ide tartozó reneszánsz építészeti faragványon kívül semmi sem maradt ránk. Alaprajzáról is nagyon keveset tudunk, a Zsigmond-udvar körüli épületekben ugyanis a török időkben löport tartottak, ami először 1578-ban, majd 1686-ban robbant fel, hatalmas pusztításokat végezve az egész környező területen. Ezért a visszafoglalás utáni metszeteken és térképeken itt már nem ábrázolnak épületeket. Az egyetlen, még Mátyás korában készült, s 1493-ban a Hartmann Schedel Világkrónikájában megjelölt metszettel kapcsolatban pedig vita folyik arról, hogy a metszet alapjául felhasznált, topográfiailag hitelesnek mondható rajzot Mátyás reneszánsz építkezéseinek megkezdése előtt, vagy már az után készítették-e?

Mátyás reneszánsz budai palotájáról tehát – mint az előbb elmondottakból kiderül – sokat, s ugyanakkor mégis keveset tudunk. A kutatások még nem záródtak le. S ha minden szempontból hitelesen felrajzolható képet nem is várhatunk a további kutatások eredményeitől, biztos, hogy még sok részlettel gyarapítják ismereteinket hazánk egyik legnagyobb uralkodójának budai rezidenciájáról.

Nagy Emese

Fontosabb irodalom: *Balogh Jolán:* A budai királyi palota rekonstruálása a történeti források alapján. Művészettörténeti Értesítő 1952. – *Balogh Jolán:* A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp., 1966. – *Gerevich László:* A budai vár feltárása. Bp., 1966. – *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541.* Wien, 1982. – *Balogh Jolán:* Mátyás király és a művészet. Bp., 1985. – *Feuerné Tóth Rózsa:* A budai királyi palota 1478–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. (Sajtó alá rend. és a rekonstrukciós rajzokat készítette *Farbaky Péter*.) Ars Hungarica 1986/1. – *Farbaky Péter:* A budai királyi palota díszudvara. Ars Hungarica 1988/2.